

Feminist Teoloji Bağlamında Judith Plaskow ve Teolojisi

Judith Plaskow and Her Theology in The Context of Feminist Theology

Aysel OKUDAN

Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Dinler Tarihi
PhD Student, Ankara University, Institute of Social Sciences, History of Religions,
Ankara/Türkiye

E-posta: ayselokudan@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-3850-7355

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makale / Research Article

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Kış-Aralık/Winter-December

Geliş/Received: 10 Ekim/October 2022

Kabul/Accepted: 14 Aralık/December 2022

Yayın/Published: 31 Aralık/December 2022.

Atıf/Cite As

Okudan, Aysel. "Feminist Teoloji Bağlamında Judith Plaskow ve Teolojisi". *Demokrasi Platformu Dergisi*, (2022), 11/37: 348-364.

İntihal/Plagiarism

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale intihal taramasından geçirildi ve intihal tespit edilmemiştir. /This paper was checked for plagiarism. No plagiarism detected.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Aysel Okudan)

Finansal Destek / Grant Support: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.

Yazar Katkıları / Author Contributions: Aysel Okudan % 100

Web: <https://www.demokrasiplatformu.com/dergi>

e-mail to: demokrasiplatformudergisi@gmail.com

Copyright © Published by Serkan Yorgancılar, Ankara-Türkiye.

Öz

1960-1970'lerde Avrupa'da ve Amerika Birleşik Devletleri'nde etkinliğini artıran feminist hareket, çok geçmeden Yahudi geleneğini de etkilemiştir. Yahudi kadınlar, kendi sosyal ve dini hayatlarında varlıklarını sorgulamaya ve eleştirmeye başlamıştır. Judith Plaskow, söz konusu eleştirinin akademik ortama taşınmasında etkili olan feminist hareketin öncü isimlerindedir. Kendisini ilk Yahudi feminist teolog olarak tanımlayan Plaskow, aynı zamanda yazar ve aktivisttir. Bu çalışmada, Plaskow'un feminist teoloji çalışmalarındaki katkılarının araştırılması ve ortaya konulması amaçlanmıştır. Judith Plaskow, Yahudilik'te kadın sorununun politik veya sosyolojik değil, teolojik olduğunu iddia etmiştir. Problemin kaynağı olarak ataerkil yapı sergileyen halakanın düzeltilmesiyle uğraşmak yerine Yahudi teolojisine odaklanılması gerektiğini savunmuştur. Yahudi toplumunun temellerini yeniden ele almak için Yahudilerin Sina Dağı'nda Tanrı ile karşılaşma deneyimlerinden işe başlamak gerektiğini iddia etmiştir. Zira Yahudi tarihinin en merkezi olayında sadece erkekler muhatap alınarak kadınlar görmezden gelinmiş ve onlarla ilgili herhangi bir kayıt da aktarılmamıştır. Çünkü kutsal metinler erkekler tarafından oluşturulup yayılmış ve yorumlanmıştır. Bunun sonucunda da erkek merkezli, kadın deneyimini göz ardı eden bir Tanrı dili ortaya çıkmıştır. Plaskow, Tanrı hakkında kullanılan bu dilin sosyolojik olarak şekillendiğini dolayısıyla Tanrı'ya atfedilen niteliklerin ondan ziyade toplumun sosyal düzeni hakkında bilgi verdiğini savunmuştur. Kadınların kendilerini Yahudiliğin bir parçası olarak hissedebilmeleri için geleneksel kaynaklarda bulunmayan kadınların deneyimlerinin de Yahudi geleneğine dahil edilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Çalışmamız neticesinde Plaskow'un genel olarak feminist teolojisine, özel olarak ise Yahudi feminist teolojisine getirdiği eleştiriler, sağladığı katkılar ve sunduğu yenilikler tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra oldukça yakın bir geçmişe sahip olan feminist teolojinin, Yahudilik geleneği üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesine imkan bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Yahudilik, Teoloji, Feminizm, Kadın, Judith Plaskow

Abstract

The feminist movement, which increased its influence in North America in the 1960s-1970s, soon influenced the Jewish tradition. Jewish women began to question and criticize their existence in their social and religious lives. Judith Plaskow is one of the pioneers of the feminist movement, which is influential in the transfer of the said criticism to the academic environment. Plaskow, who describes herself as the first Jewish feminist theologian, is also a writer and activist. In this study, it has been aimed to investigate and reveal Plaskow's contributions to feminist theology studies. Judith

Plaskow has argued that the Jewish woman's problem is not political or sociological, but theological. She has claimed that instead of dealing with the correction of the patriarchal halakha as the source of the problem, it is necessary to focus on Jewish theology. She has put forward that in order to reconsider the foundations of Jewish society one must begin with the Jewish experience of encountering God at Mount Sinai. Because, in the most central event of Jewish history, only men were addressed and women were ignored and no record of them was reported. Because the scriptures were created, disseminated and interpreted by men. As a result, a language of God has emerged that is male-centered and ignores the female experience. Plaskow has argued that this language used about God has been sociologically shaped, so the features attributed to God provide information about the social order of society rather than God. She has also argued that women's experiences, which are not found in traditional sources, should be included in the Jewish tradition so that women can feel themselves as part of Judaism. As a result of our study, Plaskow's criticisms, contributions and innovations to feminist theology in general and Jewish feminist theology in particular have been determined. In addition, it has become possible to evaluate the effects of feminist theology, which has a very recent past, on the Jewish tradition.

Key Words: Judaism, Theology, Feminism, Woman, Judith Plaskow

Giriş

Feminist teoloji, Hıristiyan teolojisi içerisinde yer alan bir akademik disiplindir ve genel olarak Hıristiyan geleneğinin ataerkil geçmişini ve öğretilerini tarihsel ve toplumsal olarak ötekileştirilmiş kadın bakış açısından yeniden yorumlamaktadır. 1960 ve 1970'lerde ikinci dalga feminist hareketle özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde Hıristiyan ve Yahudi teologların da bu dalgaya katılmasıyla ortaya çıkmıştır. Feminist teoloji, feminist eleştirinin ve cinsiyetin yeniden inşası paradigmasını teoloji alanına taşımaktadır.¹ *Teolojide erkek egemenliği ile kadın itaatinin meşrulaştırılmasını, Tanrı hakkında dışlayıcı bir eril dilin kullanılmasını, erkeklerin kadınlardan daha çok Tanrıya benzediği, Kilise ve toplumdaki liderler olarak sadece erkeklerin Tanrıyı temsil edebileceği ve kadınların erkeğe itaat etmek amaçlı yaratıldığı ve bunu reddetmeleri durumunda günah işledikleri şeklindeki görüşleri sorgulamaktadır.*² Feminist teolojinin ilk dönemlerinde, hareketin öncü isimleri olarak *Rosemary Radford Ruether, Elisabeth Schüssler Fiorenza* gibi Hıristiyan

¹ Esra Akay Dağ, "Ötekinin Ötekisi: Hıristiyan Feminist Dinler Teolojileri", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, (05 Ağustos 2020), 876-877.

² Peter Baron, "Gender and Theology", *How to Get an A Grade New Specification OCR H573/1,2,3* (Independently published, 2018), 242.

teologlar; *Judith Plaskow* gibi Yahudi teologlar, *Rita Gross* gibi Budist teologlar ile *Mary Daly* ve *Carol Christ* gibi kurumsal bir dinin mensubu olmayan feministler aynı amaç uğruna hareket etmişlerdir.³

Yahudi teolojisinin amacı, Yahudiliğin merkezinde yer alan deneyimler ve olaylar üzerinde düşünmek, çağdaş ihtiyaçlara cevap olarak merkezi Yahudi inançlarını yeniden formüle etmek veya dönüştürmek ve insanların temel sorularını anlamak için bir çerçeve oluşturmaktır. Yahudi feminist teolojisi ise Yahudi teolojisinin bir enstantanesini sunan, eleştirel ve yapıcı bir girişimdir. Yahudi toplumunun yeniden oluşumu için gerekli görülmektedir. O, geleneğe hem derin bir cinsiyetçilik eleştirisi ile hem de Yahudi hayatına kadınların tam katılımının dini anlamının tasavvuru ile yaklaşmaktadır. Yahudi feminist teolojisi, köklerini Yahudi toplumundan almasının yanı sıra eleştirel ve yapıcı bir tecrübe olarak daha geniş alana sahip feminizm biliminin bağlamının bir parçasıdır.⁴

Hıristiyan feminist teolojisiyle kıyaslandığında Yahudi feministler tarafından daha önceki Yahudi ilahiyatçıları eleştiren neredeyse hiçbir çalışma yapılmadığı dikkat çekmektedir. Hıristiyan (ve Hıristiyan olmayan) feministler, Hıristiyan teolojisinde etkili olan Aziz *Augustine*, *Thomas Aquinas*, *Paul Tillich*, *Reinhold Niebuhr* vb. isimlerin kadınlarla ilgili görüşlerini incelemesine rağmen Yahudi feminist geleneğinde *Saadia Gaon*, *Maimonides (Ibn Meymun)*, *Franz Rosenzweig*, *Martin Buber* veya diğer Yahudi düşünürlerin kadına bakışını ele alan hiçbir paralel çalışma bulunmamaktadır. Bundan dolayı Yahudi feminizmi içinde özel olarak teolojik bir diyalog oluşmamıştır.⁵ Güçlü bir Yahudi teolojik geleneğinin olmaması, Yahudilerin Amerikan kültüründe azınlık statüsünde bulunması, boşanma gibi kanunların varlığının kadınların yaşamlarına zarar vermesi ve bu meselelere hızlı çözüm arayışı gibi nedenler, Yahudi feminizmine öncülük etmiştir. Örneğin günlük yaşamda yemek hazırlamak için kadınlar sorumlu olmasına rağmen Yahudilerin kaşrut (diyet yasaları) uygulamasını düzenleyen kişi erkek hahamdır. Ev dışında kamusal alanda gerçekleştirilen kutsal kitap çalışması ve ibadet gibi dini faaliyetler, yalnızca erkekler için zorunlu kabul edilmiştir. Kadınlar din görevlisi olamaz, dini töreni idare edemezler ve birçok duanın ifa edilebilmesi için gerekli olan ve İsrail topluluğunu temsilen on erkekten

³ Akay Dağ, "Ötekinin Ötekisi", 878-879.

⁴ Judith Plaskow, "Jewish Theology in Feminist Perspective", *Judith Plaskow: Feminism, Theology, and Justice*, ed. Hava Tirosh-Samuels and Aaron W. Hughes, Library of Contemporary Jewish Philosophers, Volume 6 (Leiden Boston: Brill, 2014), 1.

⁵ Judith Plaskow, "Jewish Theology in Feminist Perspective", 51.

oluşan *minyana* dahil edilemezler. Sinagoglarda toplu yapılan ibadetlerde erkeklerle kadınlar bir arada bulunamazlar. Sinagogların balkon kısmında veya yandaki bazı bölümlerinde *Ezrat Naşim* adındaki yerler kadınlara ayrılmıştır ve bu yerler, kafesler veya perdelerle kapatılmıştır.⁶

Yahudi feminist teolojisinin ilgi alanına *Tanrı, Tanrı dili, Tevrat, İsrail toplumu, halaka, ibadet, Yahudi geleneği ve kadın tecrübesi* vb konular girmektedir.⁷ Yahudi dini uygulamalarından ve kadınların toplumsal olarak dışlanmasından başlayarak Yahudi feministler Tevrat, halaka ve dua metinlerindeki yerleşik teolojik varsayımları incelemişler ve erkekliğin normatif karakter olmasından kadın-erkek ayrımının kutsallıkla bağdaştırılmasına kadar bir dizi temel varsayımı sorgulamışlardır.⁸

Ülkemizde Yahudiliği feminist perspektiften ele alan akademik çalışmalar oldukça kısıtlıdır. Konumuzla ilgili müstakil bir çalışma bulunmaması bizi bu çalışmaya yönlendirmiştir. Çalışmamızda Judith Plaskow'un teolojisi, feminist teoloji bağlamında ele alınmıştır. Kendisini ilk Yahudi feminist teolog olarak tanımlayan Judith Plaskow'un feminist teoloji anlayışı genel bir biçimde ortaya konmuştur.

Yöntem

Plaskow, teolog olmasının yanı sıra yazar ve aktivisttir. Feminist eleştirinin akademik ortama taşınmasında etkili olan öncü isimlerdendir. O, Yahudi kadınının konumunu iyileştirme ve kadınların deneyimlerini Yahudi teolojisine dahil etme noktasında farklı Yahudi gruplarına (Ortodoks, Muhafazakar, Reform veya Yeniden Yapılanmacı vb) mensup olup farklı yaklaşım ve önceliklere sahip feminist araştırmacılarla ortak amaca hizmet etmektedir.⁹ Klasik reform cemaatinde yetişmiş bir Yahudi olarak Plaskow'un teolojisinin nasıl şekil aldığına anlaşılması için öncelikle kendi eserleri taranmıştır. Onun çalışmaları, Yahudi feminist teolojisinin geliştirilmesinde kritik öneme sahiptir. Bu nedenle başlıca eserlerine yer verilerek her birinde Yahudi geleneğinin hangi yönlerini eleştirip ön plana çıkardığı tespit edilmiştir.

⁶ "Yahudilik'te kadın", *Şalom Gazetesi* (Erişim 25 Kasım 2022).

⁷ "Feminist Theology", *Jewish Women's Archive* (Erişim 25 Kasım 2022).

⁸ Judith Plaskow, "Jewish Theology in Feminist Perspective", 52.

⁹ Judith Plaskow, "Jewish Theology in Feminist Perspective", 49.

Plaskow'un üniversitede Yahudi teolojisi alanında kendisine uygun eğitim imkanı bulamadığı için Protestan teolojisi eğitimi alması ise ona kendi dinine dışardan bir gözle bakabilme fırsatı sunmuştur. Katıldığı feminist toplantılar ve Yahudilik içinden ve dışından farklı feminist teologlarla kurduğu iletişim, onun düşünce hayatında oldukça etkili olmuştur. Plaskow'un akademik hayatıyla ilgili söz konusu bilgiler ışığında, onun teolojisini feminist teoloji bağlamında değerlendirebilmek amacıyla ikincil kaynaklardan yararlanılmıştır. Büyük ölçüde deskriptif yönteminin kullanıldığı çalışmamızda karşılaştırma metoduna da başvurulmuştur.

Bulgular

1960'larda feminist devrimin sahneye çıkmasıyla kadınların sosyal ve ekonomik eşitsizlik konusunda artan bilinci, kısa zamanda dini topluluklara da yayılmıştır. Birçok Amerikan Protestan mezhebinde olduğu gibi Amerikan Yahudiliğinin liberal hareketleri de kısa süre içerisinde kadınları dini liderlik için haham olarak eğitmek ve atamak amacıyla oy vererek dini sisteme dahil etmeye başlamıştır. İlerleyen yıllarda, Yahudi kadınlar talepte bulunmaya devam etmiş ve hem sinagog ibadetinde hem de yönetiminde erkeklerle eşit statüye sahip olmuşlardır. Daha fazla kadın haham ve kantor/hazan, rol model olarak hizmet ettikçe Yahudi kadınlarının daha önceden erkeklerin nüfuzunda olan tüm dini sorumlulukları üstlenmeleri ve tüm dini faydalardan yararlanmaları yaygın hale gelmiştir.¹⁰

1970'lerin başlarından itibaren küçük bir grup Yahudi kadın, Tanrıyla ilgili kullanılan dil, kavram ve değer türleri hakkında teolojik görüşler ifade etmeye başlamıştır. Rachel Adler, cinsiyetler arasındaki eşitsizliğin feminist ideallerine uygun olmadığını iddia ederek toplumsal cinsiyet konularının Yahudi hukukunda merkezi bir rol oynamasını talep etmiştir.¹¹ Tamar Ross ise Tevrat'ın kadınlar konusundaki tutumunun kaldırılması için alternatif Tevrat okumaları önermiştir. Söz konusu isimlere rağmen Plaskow, Yahudi feministlerin teoloji ile yeterince ilgilenmediklerine inanmaktadır.¹² Sonuç olarak bu dönemin Yahudi kadın hareketi, Yahudi dini ve toplumsal yaşamında kadınların görüntüsü ve statüsü ile halakasal ve kurumsal değişimle ilgili bir sivil haklar hareketi olarak sürmüştür.

¹⁰ "Feminism and Judaism" (Erişim 26 Kasım 2022).

¹¹ "Rachel Adler", *Jewish Women's Archive* (Erişim 25 Kasım 2022).

¹² Ronit Irshai, "Toward a Gender Critical Approach to the Philosophy of Jewish Law (Halakhah)", *Journal of Feminist Studies in Religion* 26/2 (2010), 58.

Yahudi kadınının sorununun politik veya toplumsal olmasından ziyade teolojik olduğunu iddia eden ilk Yahudi feminist olarak Judith Plaskow'un ismi zikredilmektedir.¹³ Klasik reform cemaatinde yetişen Plaskow, teolog olmayı çok istemesine rağmen 1960'lı yıllarda ülkede Yahudi teolojisi çalışacak bir yer olmadığı için Protestan teolojisi programına kaydolmuştur. Yale Üniversitesi'nde din çalışmaları alanında aldığı eğitiminin ikinci yılında (1969) feminist olmuştur. Plaskow'un hayatında ve düşüncesinde özellikle feminist toplantılar ve kurumlar aracılığıyla oluşan entelektüel dostluklar etkili olmuştur. Plaskow, feminist olduğunda *Yale Kadın İttifakı*'nın bir üyesidir. Feminizmi sadece tezine değil, aynı zamanda kurumsal yapılanmaya da uygulamıştır. Yale Kadın İttifakı aracılığıyla çığır açan *Kadın Ruhu Yükseliyor: Dinde Feminist Bir Okur* (Womanspirit Rising: A Feminist Reader in Religion-1979) adlı antolojiyi ve sonraki birkaç çalışmayı birlikte düzenlediği Carol Christ ile tanışmıştır. Plaskow, 1972'den 1974'e kadar *Amerikan Din Akademisi* (American Academy of Religion)'nin ve yeni kurulan Kadınlar ve Din Grubu (Women and Religion Group of the American Academy of Religion)'nun eş başkanlığını ve söz konusu grubun Kadın ve Din Bölümü olarak düzenli hale geldikten sonra ise yönetim kurulu üyeliğini yapmıştır. 1981'de aralarında Martha Ackelsberg, Marcia Falk, Drorah Setel ve Sue Levi Elwell'in yer aldığı öncü Yahudi feminist grup B'not Esh'in kurucu ortağı olmuştur. B'not Esh'in kadınları, Plaskow'un hem özgün hem de dönüştürücü bir Yahudi teolojisi yaratma kararlılığını teşvik etmiştir. Aynı zamanda *Dinde Feminist Araştırmalar Dergisi* (Journal of Feminist Studies in Religion)'nin kurucu ortağı ve 1983'ten 1994'e kadar yardımcı editörü olarak görev yapmıştır. Son olarak, *Amerikan Din Akademisi*'nde müdür yardımcısı (1992-94 ve 1998-99), başkan yardımcısı (1995-96) ve başkan (1996-97 ve 1997-98) olarak görev yapmıştır.¹⁴

Plaskow, uzun bir süre Hıristiyan teolojisine odaklandıktan sonra ilgisini yavaş yavaş Yahudiliğe çevirmiştir. 1973'te *Yahudi Feministi: Kimlikler Çatışması* (The Jewish Feminist: Conflict of Identities) başlıklı ilk ulusal Yahudi feminist konferansını veren Plaskow, devam eden yıllarda bir kadının gerçekten Yahudi olup olamayacağını sorgulayan birkaç konferans vermiştir. Söz konusu konferanslarının ardından Yahudilik'te soyun anneden devam ettiği ancak hiçbir

¹³ Hava Tirosh-Samuelson, "Judith Plaskow: An Intellectual Portrait", *Judith Plaskow: Feminism, Theology, and Justice*, ed. Hava Tirosh-Samuelson and Aaron W. Hughes, Library of Contemporary Jewish Philosophers, Volume 6 (Leiden Boston: Brill, 2014), 1.

¹⁴ "Judith Plaskow", *Jewish Women's Archive* (Erişim 25 Kasım 2022).

zaman onun tam olarak kadınlar tarafından kabullenilip sahiplenilmediği sonucuna varmıştır.¹⁵ Ona göre feminist Yahudi kadınlarının temel problemi, geleneksel Yahudiliğin ataerkil perspektifi ile feminist kadınların Yahudi kimliği (ya da Yahudi kadınlarının feminist kimliği) arasındaki katlanılmaz boşluktur. Söz konusu ataerkil perspektife Yahudi tarihi ve kutsal metinlerin inşası üzerindeki ataerkil hegemonya, İsrail topluluğunu tanımlayan ve onun içinde güç dağıtan ataerkil ayrıcalık, münhasıran eril Tanrı dilini meşrulaştıran ataerkil tekeller ve beden ve cinselliğe ilişkin ataerkil anlayışlar şeklinde birçok yerde rastlamak mümkündür. Bu doğrultuda Plaskow'un ilgilendiği konuların başında; *eril Tanrı dilinin kadınlar üzerindeki etkisi, erkek üretimi olan geleneksel kutsal metinler, kadınların erkek egemen dine eşit katılımında yaşanan sorunlar, monoteist tanrının erilliği, tek tanrılı geleneklerde gizli kalmış kadınların ötekiliği, dinde otorite ve hiyerarşi, cinsel ahlak ve eşcinsel hakları* gelmektedir.

Plaskow, Cynthia Ozick tarafından kaleme alınan "Doğru Soruyu Bulmaya Yönelik Notlar" (Notes Toward Finding the Right Question-1979)' a yanıt olarak "Doğru Soru Teolojiktir" (*The Right Question Is Theological*-1982) başlıklı makalesini yazmıştır. Ozick, çalışmasında Yahudi teolojisini tartışmanın dışında tutarak kadınların sosyal hayatta karşılaştığı ayrımcılıkları sosyolojik analizlerle açıklamaya çalışmıştır. Kadının itaatinin köklerinin Tevrat'a dayanmadığını; tarihsel adet ve uygulamaların sonucu oluştuğunu ve bunun da halakayla onarılabileceğini savunmuştur. Plaskow, söz konusu eseriyle halakanın ataerkil bir yapı olduğunu, kadınların temel ötekiliği hakkındaki teolojik varsayımlardan kaynaklandığını iddia etmiştir. Sorunun çözümünde halakadan ziyade teolojinin birincil olduğu konusunda ısrar etmiştir. Onarılamaz bir halakayı düzeltmeye çalışarak zaman kaybetmek yerine kadınların teolojik söylemi yeniden oluşturması gerektiğini savunmuştur.¹⁶

Plaskow, Yahudiliğin eskiden itibaren sadece erkeklere hitap ettiğini ve onlarla ilgili söz söylediğini, kadınları tamamen dışladığını veya erkeklerin kontrol ettiği sistemler tarafından yönetilenin bir parçası ve "öteki" olarak görmezden geldiğini ispatlamaktadır. Halakanın oluşumunda kadınların eli olmadığı için ne kurumlarında ne gelişiminde ne de düzeltilmesinde yeri yoktur. Dolayısıyla kadınların adalet arayışında kaynak olarak halaka üzerinde karar kılmak daha yeni

¹⁵ "Judith Plaskow", *Wikipedia*, 23 Ağustos 2022.

¹⁶ Judith Plaskow, *The Coming of Essays On Feminism, Judaism, and Sexual Ethics 1972-2003*, ed. Judith Plaskow with Donna Berman (Beacon Press epub, 2015), 103-109.

yeni gündeme gelmeye başlayan “kadın tecrübesi” sorununun önüne geçmek anlamına gelmektedir. Yahudi geleneği, tüm Yahudilerin değil sadece Yahudi erkeklerin ürünüdür. Kadınlar, bu yazılı geleneğe katkı sağlayamamıştır. Dolayısıyla Yahudi geleneği, kadınların yasalarının gerçekliklerini yansıtmamaktadır. Bu kayıp, kadınların ötekiliğinin ve Tanrının erilliğinin hem sebebi hem neticesidir.¹⁷

Plaskow, Yahudilik’teki kadın sorununa çözüm olarak derin ve radikal değişimler talep etmektedir. Çünkü ona göre kadınların pozisyonlarına ilişkin değişiklikler yani eşitlik (kadınların dini yaşama eşit veya daha düzgün erişimi), baskıcı halaka hükümlerinde ve kadınlara karşı tutumlardaki bazı iyileştirmeler, litürji ve metinler ile ritüellerdeki bazı değişiklikler yeterlilikten uzaktır. Bu değişiklikleri hiçbir şekilde göz ardı etmemekle birlikte bu eğilimin ayrımcılığın daha derin biçimlerini ve halen ortodoks ve ultra-ortodoks topluluklar haricinde daha gelişmiş Yahudi topluluklarında bile mevcut olan kadınların dışlanmasını bulanıklaştırdığını ısrar etmektedir.¹⁸ Bunlara ek olarak Yahudi geleneğinde teoloji önemsiz olarak görülmekte ve temel Yahudi değerleri içerisinde cinsiyetçilik desteklenmekte ve kısıktılmaktadır. Plaskow, Yahudiliğin teolojik olmayan bir gelenek olduğu varsayımına meydan okuyarak Yahudilik’teki otoriteyi analiz ettiğinde rabbinik metinlerden ziyade yasa ve kutsal metinler üzerindeki teolojiyi vurgulamaktadır.¹⁹ Plaskow’a göre *Tanrı, Tevrat ve İsrail* anlayışı yeniden yorumlanmalı ve yeni dini ritüeller oluşturulmalıdır. Hahamlık sistemi yeniden yapılandırılmalıdır.²⁰ Plaskow, eşcinselliği ayıplayan ve lezbiyenliği görmezden gelen zorunlu heteroseksüellik sistemini oluşturan ve zorlayan Yahudi geleneğinin gelişimine öncülük eden otoriteleri suçlamaktadır.²¹

Yahudiler, Tanrının ne eril ne dişil olduğuna inanmaktadırlar. Ancak ibadet ve dua esnasında Yahudi ilahını tarif eden imgeler münhasıran erildir. Hem kutsal kitapta hem de rabbi metinlerinde, geleneksel litürjide Tanrı’ya atfedilen eril imgeler erkekliğin statüsünün normatif oluşuyla ilişkilidir. Eril bir Tanrı fikri, toplumda erilliğin normatif olmasını desteklemektedir. Tanrı, tüm gerçekliğiyle

¹⁷ Judith Plaskow, *The Coming of Lilith Essays On Feminism, Judaism, and Sexual Ethics 1972-2003*, 110-117.

¹⁸ Hagar Lahav, “Judith Plaskow. Edited by Donna Berman. *The Coming of Lilith: Essays On Feminism, Judaism, and Sexual Ethics 1972-2003*. Boston: Beacon Press, 2005”, *Nashim: A Journal of Jewish Women’s Studies & Gender Issues* 12 (01 Ekim 2006), 2.

¹⁹ Judith Plaskow, “Jewish Theology in Feminist Perspective”, 49.

²⁰ Hava Tirosh-Samuelson, “Judith Plaskow: An Intellectual Portrait”, 1.

²¹ Hagar Lahav, “Judith Plaskow. Edited by Donna Berman. *The Coming of Lilith*”, 3.

tamamen bilinemeyeceğinden ona atfedilen imgeler ondan çok kadının ikincil statüde olduğu sosyal düzen hakkında bilgi vermektedir. Çünkü kutsal metinler erkeklerce yazılmış, yayılmış ve yorumlanmıştır. Bunun sonucunda ise ortaya erkek merkezli, kadın tecrübesini gözardı eden, erkekliği normatif kılan bir Tanrı dili çıkmıştır. 1970'lerden itibaren Tanrı hakkında kullanılan dil, Yahudi feministlerinin ilk odak noktası olmuştur. Rita Gross, Tanrı'nın dişil zamir (İngilizce: she) ile kabul edildiği takdirde kadınların Yahudi ahit toplumuna dahil edileceğinde ısrar etmiştir. 1976'da Brown Üniversitesi öğrencilerinden Naomi Janowitz ve Maggie Wenig, Tanrının dişil zamir ve imgelerle bahsedildiği İngilizce bir Şabat dua kitabı yazmıştır. Judith Plaskow, Marcia Falk, and Rachel Adler gibi feminist düşünürler, geleneksel Tanrı imgelerine yönelik eleştiriyi daha fazla geliştirmişlerdir.²² Plaskow, dilin halakayı ilgilendiren bir konu olmadığını dolayısıyla da bu durumun halaka vasıtasıyla düzeltilmeyeceğini iddia etmiştir. Yahudi toplumunda kadınların eşitliği, din dilinin Tanrı'nın dişil boyutlarıyla kabul edilmesi şeklinde köklü bir değişikliği gerektirmektedir.²³ Feminizm, Yahudi insanlığının yeniden tanımlanmasını destekleyen ve yansıtan yeni bir tanrı anlayışı talep etmektedir. Mistik gelenekte kabullenilen ancak onda bile erkekler tarafından şekillendirip dillendirilen Tanrının uzun süredir bastırılmış dişilliği düzeltilerek yeniden keşfedilmeli ve Tanrıya yeniden dahil edilmelidir.

Feministlerin Tevrat'a yönelik eleştirisi özel olarak onun eril Tanrı diline sahip olmasından değil Tevrat'ın erilliği normatif olarak varsaymasından kaynaklanmaktadır. Tevrat, erkeği normatif Yahudi olarak; kadını ise "öteki" olarak algılamaktadır. Tevrat, sadece yazarı bakımından değil, kapsamı ve bakış açısı bakımından da eril metinlerden oluşmaktadır. Çıkış 20:17 ("Komşunun karısına göz dikmeyeceksin.")'de geçtiği üzere kadınlar, genellikle yok sayılmakta veya Yiftah'ın kızı (Hakimler 11) ve Şimşon'un annesi (Hakimler 13) şeklinde isimsiz olarak geçmektedir. Miryam'ın Çıkış topluluğundaki gerçek rolü gibi kadınların dini deneyimlerinden sessizce bahsedilmektedir. Kadınların cinselliği ise hane reisi erkeklerin çıkarları doğrultusunda sıkı bir şekilde kontrol edilmektedir.²⁴ Tevrat, kendi içindeki derin adaletsiz anlayışıyla ve kadınların insanlığını aşağıda kabul etmesiyle yasanın içeriğini ve yapısını bozmuştur.

²² "Feminist Theology".

²³ Judith Plaskow, *The Coming of Lilith Essays On Feminism, Judaism, and Sexual Ethics 1972-2003*, 113.

²⁴ Judith Plaskow, "Jewish Theology in Feminist Perspective", 63.

Kadınların yasal olarak engellenmesini ve gelenek içerisindeki itaatini desteklemektedir.²⁵

Plaskow, Yahudiliğin kadınların dindeki önemli rollere dahil edilmesini reddeden farklı yönlerine meydan okumaktadır. Bunların başında Tevrat'ın kadınların deneyimleriyle ilgili bilgileri içerecek şekilde yeniden yazılması gerektiği konusundaki ısrarı gelmektedir. Çünkü Tevrat, güçlü bir şekilde erkek merkezli olan Yahudi dininin ve kültürünün merkezi sembolüdür. Tevrat'ın feministler için en rahatsız edici ifadesi, Musa'nın kavmine yaptığı uyarının yer aldığı Çıkış 19:15 "Üçüncü güne hazır olun; bir kadının yanına yaklaşmayın." ayetinde geçmektedir. Plaskow, Yahudi feminist teolojisinde yazılan ilk kitap niteliğindeki Sina'da Yeniden Duruş: Feminist Bir Perspektiften Yahudilik (Standing Again at Sinai: Judaism from a Feminist Perspective) isimli en önemli çalışmasında bu ifadenin Yahudilerin heyecan içinde Tanrı ile ahit yapmaya hazırlandıkları anda, Musa'nın huzurundaki topluluğu sadece erkekler olarak muhatap aldığına göstergesi olduğunu dile getirmektedir. Musa'nın Sina dağındaki hikayesinin genişletilerek Yahudi dininin kronik ve kronik olmayan yönlerinin ayırt edilmesi, kadınların yeni bir kimlik duygusu ile kendilerini yeniden keşfetmelerini sağlayacaktır."²⁶

Tevrat üzerine yapılan yorum geleneğinde de Yahudi tarihinin en merkezi olayındaki kadınlar görmezden gelinerek orada ne yaptıkları veya ne hissettikleri önemli görülmediği için aktarılmamıştır. Kadına biçilen bu sessiz rol, Yahudi tarihi boyunca farklı kalıplarda tekrar edilmiştir. Plaskow, Sina'daki olayı kök tecrübe olarak temel alıp Yahudi kadınların deneyimlerinin de kök tecrübeden başlanarak Yahudi geleneğine dahil edilmesi gerektiğini iddia etmektedir. Kadınların kendilerini Yahudiliğin bir parçası olarak hissedebilmeleri için geleneksel kaynaklarda bulunmayan kadınların Tanrı ile karşılaşma hikayeleri de anlatılmalı böylece Yahudi hafızası yeniden şekillenmelidir.²⁷ Plaskow, geçmişi yeniden tanımlamadan şimdiki zamanda Yahudiliği tanımlayamayacaklarını çünkü şimdinin tarihten doğduğunu söylemektedir. Tam da bu noktada Yahudilerin, geçmişi bugünün ışığında yeniden inşa etme ihtiyacı, Yahudilik içindeki kadın

²⁵ Judith Plaskow, *The Coming of Lilith Essays On Feminism, Judaism, and Sexual Ethics 1972-2003*, 118.

²⁶ Özlem Topcan, "(Geleneksel Dinler Otoritesine Feminist Bakış)", (ts.), 34-35.

²⁷ Judith Plaskow, *Standing Again at Sinai: Judaism from a Feminist Perspective* (San Francisco: Harper & Row, 1990), 25-28.

tarihini kurtarmaya yönelik feminist ihtiyaçla birleşmektedir. Kadınların günümüzde Yahudi cemaatinin aktif üyeleri olduklarını göz önünde tutarak yalnızca erkek amaçlarının nesnelere olarak değil, aynı zamanda geleneğin öznelere ve şekillendiricileri olarak her zaman topluluğun bir parçası olduklarının bilinmesi gerekmektedir.²⁸

Hahamlık sisteminde hahamlar, kutsal metinler arasındaki eksik ya da sıkıntılı pasajları belirleyerek bunlarla ilgili ileriye dönük kurallar yazmışlar ve bunları Tevrat'a ait sözde hakikatler olarak yansıtmışlardır. Aramice kaleme aldıkları bu sistem, kutsal kitabın günümüz için de konuşturulabileceği feminizme kolayca katkıda bulunabilecek açık uçlu bir süreçtir. Bu sistem içerisinde Tevrat, Yahudi kadınlarının değerlerini paylaşmalı ve sorularına cevap vermelidir. Bu da ancak tefsirlerin yeniden kaleme alınarak anlamlarının esneklik kazanmasıyla sağlanacaktır.²⁹

İsrail halkı, Tanrı'nın seçilmiş kavmi olduklarına ve Tanrı ile aralarında özel bir ahit yapıldığına inanmaktadır. Seçilmişlik inancı gereği Yahudilerin kendisini diğer milletlerden üstün ve ayrı tutması, dinin içerisindeki *koşer ve trafe*, *Şabat ve hafta*, *kadın ve erkek* vb ayrımlarda da görülmektedir. İsrail, Tevrat'ın hem hikaye hem de yasama bölümlerinde ve Mişna'nın temel kategorilerinde erkek hane reisleri olarak tanımlanır. Yahudilik içinde "Yahudi nedir? Birey nedir? Bir Yahudi'nin sorumlulukları nelerdir?" sorularını cinsiyet farklılaşması ve hiyerarşisine başvurmadan soyut bir biçimde cevaplamak oldukça zordur. Bu, Yahudiliğin feminist eleştirisinin başlangıç noktasıdır: bir kadın sadece bir Yahudi değil, bir "kadın Yahudi"dir ve her zaman bir erkek normuna göre "öteki" olarak algılanandır.³⁰ Plaskow'un feminist anlayışına göre İsrail'in tamamını kapsayan ve kadınların kendi tecrübelerini anlatabilmelerine ve kendileri tarafından adlandırılmalarına izin veren bir İsrail topluluğu anlayışına erişildiği zaman Tanrı ve Tevrat'la ilgili yapılan tüm değişiklikler mümkün olacaktır.³¹

²⁸ Judith Plaskow, *Standing Again at Sinai: Judaism from a Feminist Perspective* (San Francisco: Harper & Row, 1990), 1; Plaskow, *Standing Again at Sinai*, 1990, 1.

²⁹ Topcan, "(Geleneksel Dinler Otoritesine Feminist Bakış)", 34-35.

³⁰ Judith Plaskow, "Jewish Theology in Feminist Perspective", 53.

³¹ Judith Plaskow, *Judith Plaskow: Feminism, Theology, and Justice a Book by Judith Plaskow, Aaron W. Hughes, and Hava Tirosh-Samuelsan*, ed. Aaron W. Hughes - Hava Tirosh-Samuelsan (Brill, 2014), 232; Judith Plaskow, *The Coming of Lilith Essays On Feminism, Judaism, and Sexual Ethics 1972-2003*, 118.

Yahudiler, geleneksel olarak midraş³² yazımını kutsal metnin anlamını genişletmek ve değiştirmek için kullanmışlardır. Güncel soruların geleneksel metinlere sorulması ile ortaya çıkan metinler, geleneğin bir parçası olarak görülmüştür. Feminist Yahudiler ise yeni bir dini gelenek oluşturmanın yolu olarak midraş yazımını kullanmaktadır. Plaskow, Musa'nın kardeşi Meryem'in, Yahudi dinindeki rolü veya kadınların Sina Dağı'ndaki deneyimleri gibi eksik kalan kısımların midraş aracılığı ile yeniden oluşturulabileceğini savunmaktadır. Yahudi kadınların daha önce göz ardı edilen deneyimlerini Tevrat'ın bir parçası olarak kabul etmek, teolojik olarak Yahudiliğe zenginlik katacak ve Yahudiliğin tanrısını sadece rabbani din adamlarının tanrısı olmaktan çıkaracaktır.³³

Plaskow, *Lilith'in Gelişi* (The Coming of Lilith : Essays on Feminism, Judaism, and Sexual Ethics, 1972-2003) isimli en eski feminist çalışması ile yaratılış hikayesini Lilith'in bakış açısıyla orijinal olarak yeniden anlatmaktadır. Böylece o, Adem'in iki karısı olan dışlanmış asi Lilith ile daha uysal karakterdeki Havva'nın birbirleriyle karşılaşmasını ve Tanrı ile insan arasındaki incelenmemiş bağı ortaya çıkaran yaratıcı bir kız kardeş bağı oluşturmasını tasvir eden eski bir midraşı yeniden kaleme almıştır. Havva ve Lilith, buluşmalarının doruk noktasında bahçeyi dönüştürmeye karar verirler. Tanrı ve Adem ise onların bahçeye dönecekleri ve onu birlikte yeniden inşa etmeye hazır olacakları günü korku içinde beklemektedir.³⁴ Plaskow'un ilk çalışması olması sebebiyle söz konusu çalışmada, Yahudi teolojik dil ve anlayışlarının kıtlığı görülmesine rağmen Yahudi düşünce tarzlarını teolojikleştirme girişimleri gözlenmektedir. Plaskow'un düşüncesini belirgin bir şekilde belirleyen diyalektik metodu göze çarpmaktadır. Bu metotla Plaskow, Yahudi düşüncesi ile genel olarak feminist dini düşünce arasındaki çatışan ve tamamlayıcı noktaları dengelemektedir.

Plaskow'un 1980'lerde bir lezbiyen olduğu ortaya çıkmıştır. Lezbiyenliği ortaya çıktıktan sonra sosyal çevresinde bu durum açık bir sır olmasına rağmen o,

³² "Midraş, Eski Ahit'te "tefsir" anlamında kullanılmıştır. Kutsal metinlerin yorumlarını ihtiva eden eserlere de midraş denilmektedir. Ezra tarafından kutsal metinlerin yazılıp halka okunması ile birlikte o metinlerin tefsir ve açıklaması faaliyeti de (midraş) başlamış, midraş halakah (ahkâmla ilgili metinlerin tefsiri) ve midraş haggadah (tarihî ve ahlâkî metinlerin tefsiri) tarzında devam etmiştir. Kutsal metinlerin incelenip açıklandığı yerler ise bet (ha)-midraş olarak adlandırılmıştır." (Ahmet Önkal, "Beytulmidras", TDV İslam Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/beytulmidras> (21.12.2022).)

³³ Judith Plaskow, "Jewish Theology in Feminist Perspective", 64. Hesna Serra Aksel, "Feminist Perspektiften Yahudilik: Bir Yeniden İnşa Girişimi", *Hitit İlahiyat Dergisi*, (03 Mayıs 2021), 163.

³⁴ "The Coming of Lilith' by Judith Plaskow", *Jewish Women's Archive* (Erişim 25 Kasım 2022); Judith Plaskow, "Jewish Theology in Feminist Perspective", 64.

akademide kendini net bir şekilde lezbiyenlikle ilişkilendirmemiştir. Standing at Sinai'nin yayınlanmasını takip eden yıllarda, cinsellik üzerine birkaç makale yazmıştır. Cinsellik her zaman onun odak noktası olmasına rağmen, "Twice Blessed: On Being Lesbian or Gay and Jewish" başlıklı makalesi, onun Yahudi lezbiyen olma konusundaki en resmi ve popüler tartışmasıdır. Çalışmaları açıkça lezbiyenliğiyle ilgili olmasa da Plaskow, durumunun ortaya çıkmasının yaratıcılığını artırdığını ve akademik görüşlerinin altında yatan faktör olduğunu belirtmiştir.³⁵

4 Şubat 2015'te Standing at Sinai kitabının 25. yıldönümünün anısına verdiği bir röportajında Plaskow, kadınların katılımının ve liderlik rollerinin genişletilmesiyle "İsrail toplumu" algısının yeniden şekillendiğine inandığını belirtmektedir. Bununla birlikte Yahudi toplumunda feminizmin tamamlanmamış işlerinden yakınmaktadır. Söz konusu işlerin başında Tanrı dilinin büyük ölçüde sönmüş bir konu olarak kalması gelmektedir. Son yılların revize edilmiş mezhepsel dua kitaplarının İngilizce'deki eril "O" (He) yerine "Siz"i kullanarak veya Tanrı kelimesini tekrarlayarak eril Tanrı dilinden kaçındığını ancak bunun bir genişlemeden ziyade dilin daralması anlamına geldiğini vurgulamaktadır. Yeniden Yapılanmacı Yahudilik mezhebinin dua kitabı dışında yeni dişil imgelerle oluşturulmuş denemeler göremediğini ifade etmektedir. Bunun yanı sıra hahamlıkta cam tavana ve kadınlara eşit olmayan ücrete son vermek, federasyonlarda daha fazla kadını güçlü pozisyonlarda görmek, kadınların önemli ölçüde temsil edilmesini taahhüt etmek gibi ele alınmayan temel erişim sorunlarıyla başlayan uzun bir listesi olduğunu belirtmektedir.³⁶

Sonuç ve Tartışma

Judith Plaskow, Yahudi geleneğine ve tarihine yeni yorumlar getirmeye çalışmış ve feminist teoloji alanında önemli çalışmalara imza atmış en tanınmış Yahudi feminist teoloğudur. O, sadece Yahudi feminizmini ileri noktalara taşıyan çalışmalarda yer almamıştır. Aynı zamanda yapılan tüm Hıristiyan ve Hıristiyan sonrası feminist çalışmaların farkında bir akademisyen olarak Yahudi olmayan feministlerin gündeme getirdiği temel soruları da Yahudi bağlamında ele almıştır. Akademik bir alan olarak Feminist Din Çalışmaları'nın oluşturulmasında aktif

³⁵ Donna Berman, "Interview with Judith Plaskow", *Journal of Feminist Studies in Religion* 32/1 (2016), 171-187.

³⁶ Judith Rosenbaum, "Meet Me at Sinai: An Interview with Judith Plaskow", *Jewish Women's Archive* (Erişim 25 Kasım 2022).

olarak yer almıştır. Ayrıca Carol Christ ve Elisabeth Schüssler Fiorenza gibi çeşitli feminist teologlarla ortak çalışmalar yaparak *Dinde Feminist Araştırmalar Dergisi* ile *Amerikan Din Akademisi*'nin kurulmasında önemli payı olmuştur. Christ ile beraber ortaya çıkardığı *Kadın Ruhu Yükseliyor* isimli antolojide Yahudi feminist yazılarını diğer dinlerden feminist yazıların yanına yerleştirmesi, Yahudi feminizminin görünürlüğünün artması açısından önem taşımaktadır.

Plaskow'un söz konusu aktivist ve akademik çalışmaları ile özellikle metodolojik olarak öne sürdüğü teolojisi çalışmamız kapsamında incelenmiştir. Öncelikle kendi eserlerini kapsayan çalışmamız neticesinde Plaskow'un genel olarak feminist teolojisine, özel olarak ise Yahudi feminist teolojisine getirdiği eleştiriler, sağladığı katkılar ve sunduğu yenilikler tespit edilmiştir.

Plaskow'un *Sina'da Yeniden Duruş: Feminist Bir Perspektiften Yahudilik* adlı çalışması şimdiye kadar yazılmış ilk Yahudi feminist teolojik metinlerinden ve bazıları tarafından 20. yüzyılın en önemli Yahudi metinlerinden biri olarak kabul edilen en önemli eseridir. Söz konusu çalışmasında Yahudi tarihinde kadın bakış açılarının yokluğunun din üzerinde olumsuz bir etkisi olduğunu savunmuştur. Ona göre yapılması gereken, ataerkil geçmişi kabul edip çağdaş değişiklikler getirmektir. Geçmiş yeniden tanımlanmadan günümüz Yahudiliği yeniden yapılandırılmaz çünkü bugün, geçmişin eseridir. İsrail toplumu yeniden hayal edilmeli, akademik çalışmalar veya hikayeler vasıtasıyla geçmişteki kadınların imajı iyileştirilerek onların deneyimlerini içeren bir biçimde geçmiş yeniden yapılandırılmalıdır.

Plaskow, eski bir midraşı yeniden kaleme aldığı ilk çalışması *Lilith'in Gelişi* ile yeni bir dini gelenek oluşturmanın yolu olarak midraş yazımını savunmuştur. "Doğru Soru Teolojiktir" isimli makalesinde başlarda kadınların özgürleşmesine yönelik bir sivil haklar hareketi olarak karşılık bulan Yahudi kadın hareketinin teolojik olduğunu ileri sürmüştür. Halakanın teolojiye ikincil olarak görülmesi gerektiğini savunarak feminist midraşlar vasıtasıyla Yahudilik'teki Tevrat, Tanrı ve İsrail gibi temel kavramlara yönelik feminist eleştirilerini ortaya koymuştur. Tevrat'ı değiştirmenin ilk gündem olması gerektiğinde ısrar etmiştir. O, Yahudi feministleri Tevrat ve Yahudi düşüncesindeki yerlerini geri almaya çağırmıştır. Gelenekteki tanrıça imgeleminin keşfiyle veya sözlü ya da yazılı sanatla yeni bir litürji kurarak Tanrı dilinin yeniden keşfedilmesi ihtiyacını vurgulamaktadır. İsrail halkının tamamını kucaklayan ve kadınların konuşup kendi tecrübelerini

kendilerinin ifadelendirdiği yeni bir İsrail toplum anlayışına ulaşıldığında tüm bu değişiklikler mümkün olacaktır.

Kaynakça

- Akay Dağ, Esra. "Ötekinin Ötekisi: Hristiyan Feminist Dinler Teolojileri". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*. <https://doi.org/10.33415/daad.716799>
- Aksel, Hesna Serra. "Feminist Perspektiften Yahudilik: Bir Yeniden İnşa Girişimi". *Hitit İlahiyat Dergisi*. <https://doi.org/10.14395/hid.879736>
- Berman, Donna. "Interview with Judith Plaskow". *Journal of Feminist Studies in Religion* 32/1 (2016), 171-187. <https://doi.org/10.2979/jfemistudreli.32.1.19>
- Hagar Lahav. "Judith Plaskow. Edited by Donna Berman. The Coming of Lilith: Essays On Feminism, Judaism, and Sexual Ethics, 1972-2003. Boston: Beacon Press, 2005". *Nashim: A Journal of Jewish Women's Studies & Gender Issues* 12 (01 Ekim 2006), 301-308. <https://doi.org/10.2979/NAS.2006.-.12.301>
- Hava Tirosh-Samuelsan. "Judith Plaskow: An Intellectual Portrait". *Judith Plaskow: Feminism, Theology, and Justice*. ed. Hava Tirosh-Samuelsan and Aaron W. Hughes. Library of Contemporary Jewish Philosophers, Volume 6. Leiden Boston: Brill, 2014.
- Irshai, Ronit. "Toward a Gender Critical Approach to the Philosophy of Jewish Law (Halakhah)". *Journal of Feminist Studies in Religion* 26/2 (2010), 55-77. <https://doi.org/10.2979/fsr.2010.26.2.55>
- Judith Plaskow. "Jewish Theology in Feminist Perspective". *Judith Plaskow: Feminism, Theology, and Justice*. ed. Hava Tirosh-Samuelsan and Aaron W. Hughes. Library of Contemporary Jewish Philosophers, Volume 6. Leiden Boston: Brill, 2014.
- Judith Plaskow. *The Coming of Lilith Essays On Feminism, Judaism, and Sexual Ethics 1972-2003*. ed. Judith Plaskow with Donna Berman. Beacon Press epub, 2015.
- Judith Rosenbaum. "Meet Me at Sinai: An Interview with Judith Plaskow". *Jewish Women's Archive*. Erişim 25 Kasım 2022. <https://jwa.org/blog/meet-me-at-sinai-interview-with-judith-plaskow>
- Önkal, Ahmet "Beytulmidras", TDV İslam Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/beytulmidras> (21.12.2022.)

- Peter Baron. "Gender and Theology". *How to Get an A Grade New Specification OCR H573/1,2,3*. Independently published, 2018.
- Plaskow, Judith. *Judith Plaskow: Feminism, Theology, and Justice a Book by Judith Plaskow, Aaron W. Hughes, and Hava Tirosh-Samuelson*. ed. Aaron W. Hughes - Hava Tirosh-Samuelson. Brill, 2014.
- Plaskow, Judith. *Standing Again at Sinai: Judaism from a Feminist Perspective*. San Francisco: Harper & Row, 1st ed., 1990.
- Plaskow, Judith. *Standing Again at Sinai: Judaism from a Feminist Perspective*. San Francisco: Harper & Row, 1990.
- Topcan, Özlem. "(Geleneksel Dinler Otoritesine Feminist Bakış)", 98.
- "Feminism and Judaism". Erişim 26 Kasım 2022. <https://pluralism.org/feminism-and-judaism>
- Jewish Women's Archive. "Feminist Theology". Erişim 25 Kasım 2022. <https://jwa.org/encyclopedia/article/feminist-theology>
- "Judith Plaskow". *Wikipedia*, 23 Ağustos 2022. https://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Judith_Plaskow&oldid=1106181480
- Jewish Women's Archive. "Judith Plaskow". Erişim 25 Kasım 2022. <https://jwa.org/encyclopedia/article/plaskow-judith>
- Jewish Women's Archive. "Rachel Adler". Erişim 25 Kasım 2022. <https://jwa.org/encyclopedia/article/adler-rachel>
- Jewish Women's Archive. "'The Coming of Lilith' by Judith Plaskow". Erişim 25 Kasım 2022. <https://jwa.org/media/coming-of-lilith-by-judith-plaskow>
- Şalom Gazetesi. "Yahudilik'te kadın". Erişim 25 Kasım 2022. <https://www.salom.com.tr/arsiv/haber/105738/yahudilikte-kadin>

